

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В.І.Вернадського

УДК 021.8(477): 94(477)

Матусевич Вікторія Володимирівна

**Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії
Всенародної бібліотеки України (1925-1933): основні напрями
діяльності**

Спеціальність 07.00.08. – книгознавство,
бібліотекознавство, бібліографознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського.

Науковий керівник	доктор історичних наук, професор ДУБРОВІНА ЛЮБОВ АНДРІЇВНА, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, директор Інституту рукопису НБУВ
Офіційні опоненти	доктор історичних наук, професор ОМЕЛЬЧУК ВОЛОДИМИР ЮХИМОВИЧ, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, зав.відділу національної бібліографії кандидат історичних наук МАТЯШ ІРИНА БОРИСІВНА, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, заступник директора
Провідна установа	Харківська державна академія культури, факультет бібліотекознавства та інформатики

Захист відбудеться “ 5 ” січня 1999 р. о 14-00 год.

На засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського за адресою: 252039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

З дисертацією можна ознайомитися у читальному залі бібліотекознавчої літератури в Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

Автореферат розісланий “ 4 ” грудня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

А.О.Чекмарьов

Актуальність дослідження і ступінь наукової розробки теми

В історії бібліотечної справи та бібліотечної науки України 20-30-ті роки ХХ ст. посідають важливе місце. Унікальний досвід створення й розвитку Всенародної (Національної) бібліотеки України (далі – ВБУ), започаткування українського бібліотеко- та бібліографознавства, розвиток науково обгрунтованих практичних засад організації і класифікації національного бібліотечного фонду і зокрема фонду “україніка”, створення каталогів, вдосконалення форм і методів обслуговування читачів наукової бібліотеки, ґрунтовна розробка теорії та практики українського бібліографічного репертуару, розв’язання проблем поточної та рекомендаційної бібліографії та інші актуальні завдання бібліотечної справи й наукової діяльності були поставлені та активно вирішувалися спеціально створеною у Всенародній бібліотеці України Науково-дослідною комісією бібліотекознавства та бібліографії (далі - НДКБ).

З огляду на тривалі роки замовчування питань створення й функціонування цього унікального для України утворення та його ролі у формуванні української бібліотекознавчої школи, аналіз історії розвитку НДКБ, її організації та основних напрямів діяльності стало темою самостійного наукового дослідження.

У складі НДКБ працювали відомі вчені в галузі бібліотеко-, бібліографо- та книгознавства, теоретики і практики бібліотечної справи, які створювали й обґрунтовували її засади, закладали фундамент української бібліотечної науки, що будувалася на світовому і національному досвіді організації бібліотечної справи та науки. Вивчення їхнього особистого та колективного внеску у розвиток теоретичних засад бібліотеко- і бібліографознавства, запровадження до наукового обігу не досліджених досі джерел є завданням, актуальним й для сучасної бібліотечної науки.

Стан наукової розробки проблеми

Історія створення та діяльність у 20-30-ті роки ХХ ст. Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії, спочатку організованої як Науково-дослідний інститут бібліотекознавства (НДІБ) у структурі ВБУ не знайшли поки що належного висвітлення в спеціальній бібліотекознавчій літературі.

Історія науково-дослідної діяльності ВБУ і наукові праці деяких діячів НДКБ (зокрема, С.П.Постернака, М.І.Сагарди, В.Ф.Іваницького, Н.М.Миколенка та ін.), котрі у більшості потрапили до спецховищ, були відомі вузькому колу дослідників. Більшість наукових праць з бібліотеко- та бібліографознавства присвячувалася висвітленню загальних напрямів розвитку цих досліджень в Україні, і НДКБ згадувалася там лише побічно, діяльність її співробітників характеризувалася без синхронізації їхніх наукових поглядів з контекстом наукової школи, вихованої ВБУ та НДКБ.

Засновники і співробітники НДКБ (В.О.Козловський, С.П.Постернак, Я.Л.Маяковський, М.І.Сагарда та ін.) вважали за необхідне пропагувати її діяльність, тому ними опубліковано декілька спеціальних оглядів діяльності ВБУ та НДКБ, зокрема в

галузі бібліотекознавства та бібліографії. Діяльності НДКБ у 1927-1929 рр. присвячено й статті М.М. Іванченка, в яких докладно висвітлюються напрями роботи Комісії, теми, що обговорювалися на засіданнях Пленуму НДКБ, її секціях, комісіях і підкомісіях.

Тільки наприкінці 70-х років, після тривалої перерви, відновлюється інтерес до історії бібліотекознавства в Україні. Деякі питання організації бібліотечної освіти в Україні, зокрема підготовки бібліотечних кадрів у ВБУ, розглянуто в дослідженнях О.К.Олейниченко, зокрема в її кандидатській дисертації, присвяченій бібліотечному будівництву в Україні в 1917-1925 рр. Згадки про НДКБ з'являються у підручниках і монографіях із загальнобібліотечних питань. Серед російських дослідників теми слід назвати А.М.Ванєєва, який аналізує бібліотеко- та бібліографознавчі дискусії в Україні цих років і участь у них представників НДКБ та ВБУ. Питань створення української бібліотекознавчої школи торкається у своїх статтях Ю.М. Столяров.

У 80-ті роки виникла нова хвиля інтересу дослідників до історії українського бібліотеко- та бібліографознавства 20-х років. Певний внесок у визначення ролі наукової діяльності НДКБ через діяльність її співробітників зробила Л.П.Одинока, яка підкреслила роль видатних бібліотекознавців того часу в розробці ідейно-теоретичних засад радянського бібліотекознавства, зокрема особистий внесок таких членів НДКБ, як Д.А.Балика, В.М.Іванушкін, М.І.Сагарда.

Питань розвитку бібліографії в Україні 20-30-х років торкаються Ф.К.Сарана і Д.Д.Тараманов у підручнику “Українська радянська бібліографія”. В.І.Лутовінова у своїх публікаціях висвітлює історію формування українського бібліографознавства як дисципліни, напрями бібліографії та її види, погляди бібліографів того часу, в т.ч. й діячів ВБУ та НДКБ – Д.А.Балики, М.І.Сагарди, М.І.Ясинського.

Розбіжності у поглядах директора УНІК Ю.О.Меженка і представників ВБУ та НДКБ М.І.Сагарди, С.П.Постернака, М.І.Ясинського щодо розмежування функцій цих установ, методології створення Українського бібліотечного репертуару (далі - УБР) і визначення поняття “книгознавство” висвітлено у монографії Н.В.Стрішенець.

Значний внесок у розкриття історії розвитку української бібліографії зробили Н.Ф.Королевич, М.В.Геращенко, Г.І.Ковальчук, які сприяли поверненню в науку забутих імен й опублікували у серії “Видатні діячі української книги” біографічні дослідження про М.І.Ясинського, Ф.П.Максименка, С.І.Маслова.

Найбільшу увагу дослідників присвячено особам М.І.Ясинського (І.І.Корнейчик, Ф.К.Сарана, І.О.Вовченко, С.Арутюнова) та Ф.П.Максименка (С.І.Білокін, М.А.Бутрін, І.О.Вовченко, Я.Р.Дашкевич, В.К.Потайчук). Творчість Д.А.Балики вивчали Н.В.Казакова, С.М.Косяк, З.І.Савіна. Діяльність С.І.Маслова як керівника аспірантів ВБУ та УНІК розглянуто у статті Н.Г.Солонської. Деякі питання історії НДКБ у плані реалізації ідеї Національної бібліотеки України висвітлено у дисертаційному дослідженні О.П.Степченко. Вона аналізує склад і зміст особових фондів діячів ВБУ та їхній внесок у розвиток

Бібліотеки. Доробок діячів НДКБ щодо створення УБР проаналізовано у фундаментальній статті В.Ю.Омельчука, присвяченій теоретичним питанням національної бібліографії.

Помітний внесок у дослідження теми наукових досліджень у ВБУ зробили автори монографії, присвяченої історії ЦНБ, що вийшла друком 1979 р. Хоча в ній діяльність НДКБ спеціально не виокремлюється, а лише розглядається у загальному контексті науково-дослідної діяльності ВБУ (розділ, написаний Л.І.Гольденбергом), вона все ж тісно пов'язується з концепцією Національної бібліотеки та бібліотеки Академії наук.

Більш досконало, з урахуванням нового знання діяльність НДКБ в контексті загальної історії Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського розглянуто в монографії Л.А.Дубровіної та О.С.Онищенко, що вийшла друком 1998 р.

Отже, у спеціальній літературі висвітлювався переважно теоретичний внесок деяких діячів НДКБ і науково-дослідна діяльність ВБУ. Робота НДКБ розглядалася лише у загальному плані. Як об'єкт історико-бібліотекознавчого дослідження НДКБ не вивчалася спеціально, хоча саме вона започаткувала багато оригінальних і плідних напрямів у бібліотеко- та бібліографознавстві, в практичних сферах бібліотечної справи та бібліографії ще й досі не висвітлених у бібліотечній науці.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема розроблялася згідно з планом науково-дослідної діяльності НБУВ, а також у рамках проекту державного Фонду фундаментальних досліджень Міністерства науки та технологій України "Рукописно-книжна культура України в суспільних процесах: системний аналіз історичної спадщини" (1997-1998).

Джерельною базою дослідження є архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (фонд Наркомосу), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (особові фонди С.П.Постернака, С.І.Маслова, М.В.Геппенера, П.М.Попова та ін.), відомчого архіву Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського. Використано опубліковані праці про діяльність НДКБ, спеціальні дослідження, науково-методичні розробки, статті та повідомлення за весь період діяльності НДКБ.

Хронологічні рамки дослідження визначаються періодом існування Науково-дослідного інституту бібліотекознавства, що був створений на громадських засадах й перетворений у Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та бібліографії: 1925-1933 рр. Реорганізація ВУАН та ВБУ наприкінці 1933 – грудні 1934 рр. фактично призвела до ліквідації НДКБ.

Об'єкт, предмет й методи дослідження. Об'єктом є НДКБ, що існувала як самостійне утворення у складі ВБУ, предметом - її науково-дослідна, науково-організаційна і науково-педагогічна діяльність, що суттєво вплинула на розвиток українського бібліотеко-, бібліографо- та книгознавства у 20-ті роки ХХ ст. У роботі

використано порівняльний, конкретно-історичний методи, залучено також спеціальні методики історико-бібліотекознавчого аналізу.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є характеристика найважливіших етапів і напрямів діяльності НДКБ як всеукраїнського бібліотечного наукового центру у 1925-1933 рр., визначення її внеску у розвиток бібліотечної справи і науки.

Основними завданнями дослідження є:

- проаналізувати історіографію і джерельну базу з історії діяльності НДКБ та її окремих діячів;
- висвітлити передумови заснування й історію функціонування НДКБ, з'ясувати чинники, що визначили її розвиток, занепад та знищення як центру бібліотеко- та бібліографознавчих досліджень в Україні;
- встановити засадничі наукові й організаційні принципи, напрями діяльності, коло осіб, які працювали у складі НДКБ;
- дослідити особистий внесок фахівців бібліотечної справи і наукових працівників у розвиток теоретичних засад бібліотеко- та бібліографознавства, обґрунтування науково-практичної діяльності ВБУ як національної та водночас головної наукової бібліотеки України;
- виявити напрями науково-організаційної діяльності НДКБ та її особливості, співробітництво з науковими бібліотеками та бібліографічними центрами в Україні, проведення спільних досліджень в системі ВУАН,
- з'ясувати роль науково-педагогічної діяльності НДКБ у справі підготовки кадрів вищої і середньої кваліфікації для наукових бібліотек.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- розвиток і діяльність НДКБ аналізується на широкому джерельному матеріалі, котрий вперше запроваджується до наукового обігу, що дозволяє якнайповніше висвітлити її історію в контексті соціально-політичної і культурної ситуації 20-30-х років ХХ ст. в Україні;
- здійснюється комплексне дослідження діяльності НДКБ та її основних засадничих принципів, зокрема принципу органічного поєднання теоретичних досліджень з науково-практичною і технологічною діяльністю національної наукової бібліотеки, коли кожний член НДКБ є водночас керівником структурного підрозділу Бібліотеки або її провідним чи головним фахівцем, який відповідає за певну ділянку практичної роботи в Бібліотеці, що й посьогодні залишається унікальним досвідом організації бібліотекознавчих досліджень;
- розкривається науково-практична роль НДКБ та її членів у розробці практичних питань створення національного бібліотечного книжкового та рукописного

фондів, організації їхнього збирання, зберігання, опрацювання, підготовки довідкового апарату, користування ними;

- розглядаються основні напрями діяльності НДКБ як головного всеукраїнського наукового центру в галузі бібліотекознавства та бібліографії, показується її плідна науково-практична та науково-дослідна робота в галузі бібліотекознавства, національної бібліографії, історії і теорії книги, організації наукових конференцій, нарад, активного обговорення актуальних питань бібліотечної справи і науки;

- розкриваються форми і методи науково-педагогічної діяльності, організації аспірантури і курсів, розробки циклів лекцій з урахуванням світового та національного досвіду;

- висвітлюються реальні причини занепаду і зміни напрямів, форм і змісту діяльності НДКБ у 1930-1933 рр., простежується доля видатних бібліотекознавців та бібліографів у часи політичних репресій.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали дослідження, виконаного на основі значної джерельної бази, вперше запроваджують до наукового обігу архівні документи з історії організації НДКБ ВБУ, основних напрямів її роботи, діяльності вчених-бібліотекознавців і бібліографів та їхнього внеску в розвиток бібліотечної науки в Україні.

Документи особових фондів діячів НДКБ, відомчого архіву Національної бібліотеки імені В.В.Вернадського (далі – НБУВ) дозволяють заповнити прогалини у відтворенні історії бібліотечної справи в Україні, зокрема, історії НБУВ.

Матеріали дослідження можуть бути використаними для підготовки основних і спеціальних курсів лекцій з історії бібліотечної справи, бібліотеко-, бібліографо- і книгознавства у профільних вузах і на курсах підвищення кваліфікації працівників культури.

Апробація дослідження Основні положення дослідження апробовані на міжнародних і республіканських конференціях: “Бібліотека у демократичному суспільстві: Міжнар. наук. конф., Київ, 21-23 листопада 1995 р.”; “Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи” (Міжнар. наук. конф., Київ, 10-12 жовтня 1995 р.); “Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек” (Міжнар.наук. конф., Київ, 14-17 жовтня 1997 р.); “Інформаційна діяльність наукової бібліотеки” (Міжнар. наук. конф., Київ, 13-16 жовтня 1998 р.), а також у семи публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і додатків. Обсяг дисертації 180 сторінок. Список використаної літератури та архівних джерел складає 619 найменувань.

Основний зміст дисертації. У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається стан її наукової розробки і основні джерела вивчення, формулюється мета і завдання дослідження, наукова новизна, практичне значення.

У першому розділі **“Наукова діяльність Всенародної бібліотеки України (1918-1925): формування концепції. Передумови створення та започаткування Науково-дослідного інституту бібліотекознавства”** проаналізовано джерела, в яких йшлося про історію створення та окремі напрями діяльності НДІБ та НДКБ Всенародної бібліотеки України, особистий науковий доробок її діячів, розглянуто засади бібліотеко- та бібліографознавчих досліджень у ВБУ, організацію й основні напрями діяльності НДІБ.

На думку її фундаторів, Національна бібліотека мала спиратися у своїй діяльності на досягнення світової бібліотекознавчої науки, з одного боку, і на власні науково-дослідні розробки - з другого. Одним з найважливіших завдань Бібліотеки, сформульованих у Статуті її засновниками, було створення національного бібліотечного книжкового і рукописного фондів, організація збирання, зберігання, користування, а також проведення науково-практичної і науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства, національної бібліографії, історії та теорії книги, - спеціальних наукових завдань ВБУ як всеукраїнського бібліотечного центру.

Досвід перших років організаційної діяльності Бібліотеки (1918-1923) збирання фондів, їхнього первинного опрацювання довів необхідність створення центру, що координував би бібліотечну та бібліографічну роботу наукових бібліотек України, сприяв розв'язанню спільних проблем.

Після детального обговорення, співробітники ВБУ дійшли висновку, що його організація можлива лише на базі Всенародної бібліотеки України як визнаної національної бібліотеки, яка мала великий універсальний науковий фонд, розвинену структуру, акумулювала у своєму складі міцний колектив фахівців. Науково-дослідний інститут на базі Бібліотеки, будучи новою організаційною формою, повинен був поєднати усі переваги великої наукової бібліотеки і дослідної установи.

На нараді ініціативної групи у березні 1925 р. було ухвалено організувати на громадських засадах об'єднання під назвою “Науково-дослідний інститут бібліотекознавства при ВБУ” для колективного проведення наукових досліджень з проблем бібліотекознавства.

Одним з перших наслідків діяльності новоствореного Інституту була організація за ініціативою ВБУ і діячів НДІБ Першої конференції наукових бібліотек України та її проведення в грудні 1925 р. у приміщенні Бібліотеки. Обговоривши основні проблеми діяльності наукових бібліотек, учасники конференції підтримали загальні підходи і підтвердили провідну позицію ВБУ у розвитку наукової діяльності та організації НДІБ як головного осередку бібліотечної науки в Україні.

Уже у січні 1926 р. Президія НДІБ на своїх засіданнях розглянула резолюції Конференції, виокремила першочергові проблеми, серед них складання українознавчого бібліографічного репертуару і бібліографічної роботи в наукових бібліотеках, підготовки наукових робітників бібліотекознавства й кваліфікованого бібліотечного персоналу,

каталографії, предметного каталогу; визначила співробітників, на яких покладалась персональна відповідальність за їхнє вирішення, для чого ці питання мали бути включені до загального плану роботи ВБУ і НДКБ.

У другому розділі **“Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії у 1926-1929 рр. Створення Бібліографічної комісії ВУАН”** проаналізовано діяльність НДКБ у найактивніший період її діяльності, відбито теоретичний та практичний внесок її діячів у розвиток бібліотечної справи в Україні.

За розпорядженням Укрнауки від 12 липня 1926 р. Інститут бібліотекознавства було перейменовано у Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та бібліографії (НДКБ). Рада ВБУ на засіданні 22 лютого 1927 р. затвердила Статут НДКБ, що закріпив за нею усі повноваження та функції раніше створеного Інституту.

За Статутом на НДКБ покладалася робота в галузі бібліотекознавства та бібліографії, а також споріднених і допоміжних дисциплін. Основними завданнями визначено: а) обслуговування наукових потреб ВБУ; б) сприяння розвитку бібліотечної та бібліографічної справи в УСРР.

У рамках окресленого обсягу й завдань визнано три основні функції НДКБ: науково-організаційну, науково-педагогічну та науково-дослідну. Організаційна структура НДКБ складалася з Пленуму, Президії, секцій та комісій з окремих питань. Було створено дві секції - бібліотекознавства і бібліографії. 1928 р. започатковано секцію книгокористування. 1929 р. планувалося розпочати роботу секції НОП.

Засідання Комісії були переважно відкритого (“прилюдного”) характеру, на них запрошувалися бібліотечні фахівці з наукових бібліотек і споріднених організацій. Співробітники інших установ включалися й до складу НДКБ для більш представницької участі в її роботі зацікавлених фахівців з бібліотечної справи та бібліографії. ВБУ намагалася використовувати всесоюзну трибуну, брати участь бібліотечних та бібліографічних нарадах різних рівнів.

Результатом напруженої індивідуальної й колективної роботи членів НДКБ стали не лише оприлюднені доповіді, створювалося наукове підґрунтя для виконання завдань Національної бібліотеки у всеукраїнському масштабі, надавалася допомога у вирішенні завдань бібліотечної справи і бібліографії для всієї України, що сприяла її активному розвитку.

У ході реалізації резолюції Першої конференції наукових бібліотек УСРР про створення Комісії для розробки основних питань організації та координації робіт зі складання УБР, каталографічної інструкції тощо, виникає підтримана Укрнаукою ідея створення при ВУАН всеукраїнської Бібліографічної комісії (далі - БК).

11-14 квітня 1927 р. у Києві, в приміщенні ВБУ відбувся Перший пленум БК ВУАН. Співробітники НДКБ взяли активну участь у створенні Комісії, редагуванні положення про

її роботу, склали проект пленуму, згодом затверджений організаційною нарадою, й представили п'ять з восьми доповідей.

БК поєднала провідних фахівців різних установ і відомств України. Провідна роль діячів НДКБ в інформаційному, науково-методичному і науково-теоретичному забезпеченні проблем створення національної бібліографії простежується за результатами її роботи, значну частину якої, в т.ч. й проект УБР, виконано саме працівниками Бібліотеки.

За ініціативою і активною участю членів НДКБ, було також організовано й проведено Перший пленум Каталогграфічної комісії для розробки єдиної каталогграфічної інструкції.

Перелік доповідей, наведений у розділі, дозволяє скласти уявлення про проблеми бібліотечної та бібліографічної теорії й практики, що розроблялися членами комісії. Вона реально виконувала функції наукового центру бібліотекознавства та бібліографії не лише серед наукових бібліотек, а й бібліотек цілої України.

У третьому розділі **“Переорієнтація діяльності НДКБ у 1929-1933 рр.”** проаналізовано стан бібліотечної справи в УСРР наприкінці 20-х років, розглянуто вплив загальної бібліотечної політики на діяльність Всенародної бібліотеки України та НДКБ як її структурного підрозділу.

Постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У кінця 1928-1929 рр. спричинили реформу бібліотечних установ, в т.ч. й наукових бібліотек. ВБУ втягується в загальний процес ідеологічної перебудови суспільства.

НДКБ на той момент мала міцний, високопрофесійний склад фахівців, здатний вирішувати найскладніші завдання бібліотечної теорії і практики. Серед її членів були найвідоміші у наш час діячі бібліотечної справи і видатні вчені: С.П.Постернак, М.І.Ясинський, М.І.Сагарда, С.І.Маслов, В.Ф.Іваницький, Д.А.Балика, Б.І.Зданевич, Ф.П.Максименко, О.Є.Карпинська, В.О.Козловський, Н.В.Піскорська, О.І.Полулях та інші фахівці, які працювали у Бібліотеці.

На 1929/1930 р. було заплановано дослідження з питань бібліотекознавства, бібліографії, книгокористування, передбачався подальший розвиток науково-педагогічної роботи. Разом з тим, політична ситуація в Україні стала вже несприятливою для наукової діяльності у контексті підходів, що були запропоновані вченими ВБУ.

Наприкінці 1928 р. у газеті “Пролетарська правда” з’явилися статті, що мали на меті дискредитацію діяльності ВБУ та її керівництва. Бібліотека звинувачувалась у відсутності ідеологічних підходів до опрацювання фондів, створення каталогів, недостатньому зв’язку із завданнями соціалістичного будівництва, а найголовніше – наявності кадрів з духовною освітою при “ігноруванні у прийомі на роботу комуністів і комсомольців”, що розцінювалося як протидія офіційному курсу партії та радянської влади (1928 р. у ВБУ працювали дев’ять осіб з духовною освітою і вихідці з сімей духовних осіб). Організується комісія ВУАН під головуванням акад. К.Г.Воблого, що працювала три місяці. В цілому її

висновки були сприятливими для ВБУ, хоч відмічалися й незначні недоліки. Комісія висунула ряд пропозицій щодо вдосконалення діяльності ВБУ, зокрема, каталогізації, обслуговування читачів, розміщення фондів тощо. Ряд недоліків у діяльності Бібліотеки цілком справедливо було пояснено об'єктивними труднощами.

Спільне зібрання ВУАН 11 лютого 1929 р., де виступили віце-президент ВУАН акад. К.Г.Воблий та директор ВБУ С.П.Постернак, схвалило наслідки діяльності Комісії та в цілому ВБУ. Прихильність Комісії до ВБУ та підтримка С.П.Постернака були очевидними, що не могло не роздратувати Укрнауку, вже орієнтовану на реформу ВБУ.

У жовтні-листопаді 1929 р. Київський держфінконтроль провів спеціальну ревізію фінансово-господарчої діяльності ВБУ. Внаслідок перевірки, у жовтні 1929 р. С.П. Постернака звільнено з посади. Для підкріплення результатів перевірки організовано Урядову комісію. Під час урядового обстеження ревізію рукописних фондів проведено спеціальною комісією під головуванням Камінського, а після неї - фінансову, а почасти й фахову роботу ВБУ перевіряла спеціальна бригада Робітничо-селянської інспекції.

Урядова комісія працювала впродовж трьох місяців. Висновки її були нищівними й носили політичний характер.

Повному розгрому піддавалася науково-дослідна робота НДКБ, яка перевірялася групою під керівництвом А.М.Яременка. Незважаючи на те, що самий факт створення єдиного в УСРР осередка для наукового дослідження проблем бібліотекознавства, а також ретельну, а іноді й самовіддану роботу НДКБ та окремих її членів, розвинену видавничу діяльність оцінено позитивно, було зроблено спроби розгрому методологічної спрямованості досліджень. Зокрема, критиці піддалося поняття об'єкта наукової роботи, що власне й було основним ґрунтом науково-дослідної діяльності НДКБ.

Критиці піддано й науково-організаційну діяльність НДКБ, передусім, розподіл наукових досліджень за секціями бібліотекознавства і книгокористування.

Основний висновок прямо вказував на ідеологічний зміст претензій Комісії: "НДКБ не зуміла відповідно спрямувати й свою роботу, й інтереси своїх членів, щоб їхні індивідуальні роботи більше відповідали вимогам сучасного соціалістичного культурного будівництва й сучасній ролі бібліотеки в реконструктивному процесі" (Архів НБУВ, оп.1, спр.278а, арк.26.).

1930 р. у Бібліотеці та НДКБ уже не працювали С.П.Постернак, Д.А.Балика, П.Ф.Терлецький, деякі інші діячі НДКБ - теоретики бібліотеко- та бібліографознавства. Зі складу НДКБ та БК ВУАН було виведено Ю.О.Меженка. Директором ВБУ призначено Н.М.Миколенка, його заступником та головою НДКБ – А.М.Яременка.

Звільнення керівного складу та призначення нового директора за висновками комісій стало поштовхом до ідеологізації установи, спричинило репресії щодо провідних спеціалістів Всенародної бібліотеки України, пониження здобутків попередніх років у

розвитку бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії, перетворення ВБУ з бібліотеки світового рівня на загальнодержавську бібліотеку.

Починаючи з 1931 р. Всенародна бібліотека України поступово змінює концептуальні погляди на основний зміст бібліотечної, науково-дослідної та науково-методичної діяльності, спрямовує свою бібліотечну та бібліографічну роботу на службу соціалістичному будівництву.

У дисертації за тематикою досліджень простежено, як відбувалися зміни у змісті та напрямках діяльності НДКБ упродовж 1931 р. Працювало дві секції – бібліотекознавства й бібліографії, оскільки після критики урядової комісії секції книгокористування не було передбачено в новому штатному розписі. Не було створено, як планувалося раніше, й нової секції з НОП. З книгознавчих питань до плану включалися лише ті, що мали загальний інтерес і пов'язувалися з конкретною роботою окремих відділів ВБУ.

1931 рік можна назвати переломним у діяльності ВБУ та НДКБ. Розгортається серія дискусій у літературознавстві, історичній науці, філософії. Не минули ці події й книгознавство. Навесні 1931 р. за ініціативою Товариства вояківних матеріалістів у ВУАН організовано дискусію з приводу ідеологічної боротьби на книгознавчому фронті. Її підтримано на Всеукраїнській бібліографічній нараді, скликаній того ж року. Критиці було піддано як загальні напрями розвитку книгознавства та бібліографії, так і окремих вчених-книгознавців. Об'єктами критики К.А.Довганя, який фактично очолював цю кампанію в Україні, стали співробітники ВБУ і лідери НДКБ, зокрема, М.І. Ясинський, М.І. Сагарда, Д.А.Балика, а також практично вся діяльність НДКБ.

Ряд засідань Пленуму НДКБ наприкінці 1931 – на початку 1932 р. було присвячено аналізу попередньої роботи ВБУ в “світлі діалектично-матеріалістичної методології”. Із “визнанням ідеологічних помилок” довелось виступити керівному складу НДКБ. Видатні вчені, висококваліфіковані спеціалісти змушені були охаювати свою попередню роботу та обіцяти “опанувати марксо-енгельсову діалектику”. Після відмови визнати помилки у своїй роботі залишає ВБУ Микола Сагарда.

Упродовж 1933 р. звільнено з роботи понад 40 співробітників Бібліотеки. Більшість з них становили активні члени НДКБ. У жовтні 1933 р. керівництво ВБУ та її науковий склад практично повністю змінено.

У нових статутах 1934-36 рр. у структурі Бібліотеки Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії вже не було. Ліквідація НДКБ як центра науково-дослідної науково-організаційної та науково-педагогічної роботи у ВБУ і Україні суттєво вплинула на подальший розвиток української бібліотечної науки.

У четвертому розділі дисертації “**Науково-педагогічна діяльність НДКБ**” йдеться про організацію при ВБУ силами співробітників НДКБ системи підготовки вищого і середнього бібліотечного персоналу.

У 1923-1924 рр. В.Ф.Іваницький та старші бібліотекарі ВБУ, залучені до вивчення досвіду організації і діяльності національних бібліотек, уважно проаналізували досвід й найпоширеніші форми підготовки наукових кадрів у Росії та на Заході. Виходячи із завдань Національної бібліотеки, які вимагали створення наукових засад організації бібліотечної діяльності, ВБУ зупинилася на інституті аспірантури як спеціальній формі підготовки наукового персоналу.

На засіданні Ради ВБУ від 8 грудня 1925 р. колективними зусиллями розроблено проект вимог до аспірантів і оголошення про п'ять місць для аспірантів ВБУ. Але з огляду на важливість питання в цілому для України, зацікавленість у ньому інших наукових бібліотек, нарешті, на те, що вихід, запропонований ВБУ, був новим для бібліотечних працівників, ухвалено винести це питання на розгляд Першої конференції наукових бібліотек України.

На конференції було заслухано й обговорено ґрунтовну доповідь заступника директора ВБУ В.Ф.Іваницького “Науково-дослідна праця в галузі бібліотекознавства та бібліографознавства у зв’язку з підготуванням бібліотекарів та встановленням аспірантури при наукових бібліотеках”. Серйозних заперечень проти інституту бібліотечної аспірантури на конференції висловлено не було, й пропозицію ВБУ підтримано майже одногосно.

Пізніше співробітниками Бібліотеки вироблено проект “Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства”, що деталізував загальні положення про науково-дослідні кафедри, пристосовуючи їх до завдань і умов підготовки бібліотекарів вищої кваліфікації; складено загальний план підготовки аспірантів, обговорений на засіданнях НДКБ і затверджений Радою ВБУ.

Очолювати роботу аспірантів мала обрана Колегія керівників. Першими аспірантами Всенародної бібліотеки України 1926 р. стали М.В.Геппенер, Г.І.Коляда, В.М.Пилипенко та В.О.Черняхівська.

Науково-дослідну роботу аспірантів було орієнтовано на науково-практичні потреби української бібліотечної справи. З урахуванням цього керівники роботою аспірантів склали докладні програми з кожного циклу, списки літератури, що слід було опанувати впродовж навчання, теми для обговорення на колоквіумах і конференціях. У 1926-1933 рр. програми, форми та методи роботи з аспірантами неодноразово переглядалися з урахуванням досвіду попередніх років. У вдосконаленні навчального процесу брали участь й самі аспіранти.

Діяльність Урядової комісії 1929-1930 рр., супроводжувалась й критикою роботи аспірантури. В науково-педагогічній діяльності НДКБ виявлено суттєві “дефекти”, основними з яких вважалися методологічні вади у вивченні бібліотечної справи як соціального процесу і відсутність нової генерації науковців у складі аспірантів. Комісія зробила спеціальні висновки стосовно роботи з аспірантами. Пропонувалося звернути увагу на збільшення набору за рахунок кадрів пролетарського походження. Наслідком

перевірки роботи ВБУ Урядовою комісією стала повна переорієнтація напрямів діяльності НДКБ і науково-педагогічної зокрема.

Інститут аспірантури Всенародної бібліотеки України на чолі з НДКБ мав потенційні можливості відіграти важливу роль у формуванні наукових кадрів у галузі бібліотекознавства та бібліографії в Україні. Але вихід постанови ЦК ВКП(б) “Про поліпшення бібліотечної роботи” (жовтень 1929 р.) став початком послідовного знищення здобутків науковців ВБУ та НДКБ у галузі підготовки наукових кадрів.

Політичні репресії 1929-1933 рр. спричинили повну зміну кадрового складу Бібліотеки, звели нанівець зусилля як керівників, так і аспірантів ВБУ. Після 1933 року відомості про долю аспірантури в документах Бібліотеки відсутні, аспірантуру скасовано.

Другим напрямом науково-педагогічної діяльності НДКБ було створення при ВБУ бібліотечних курсів для підготовки фахівців середньої спеціальної освіти, яким у системі підготовки кваліфікованих кадрів відводилося важливе місце. У дисертаційному дослідженні розглянуто процес вивчення світового досвіду з цього питання та поступового, починаючи з 1923 р., запровадження у практику ВБУ фахово-бібліотечної перепідготовки працівників через дев'ятимісячні курси практикантів. Ці курси мали надавати теоретичну та практичну підготовку середнім бібліотечним робітникам для ВБУ, наукових і вузівських бібліотек України.

Наступним кроком у цьому напрямі стала спроба відкриття при Бібліотеці дворічних курсів для підготовки середнього бібліотечного персоналу, про що керівництво ВБУ та НДКБ вело переговори з Укрнаукою впродовж 1926-1932 рр. На відкритих засіданнях НДКБ та в періодичній пресі було детально обговорено форми і методи навчання, програми для курсантів тощо. З різних причин (переважно через відсутність асигнувань) курси так і не було відкрито. Як компромісний варіант, керівництво НДКБ запропонувало тимчасово без додаткових асигнувань створити однорічні бібліотечні курси для підготовки бібліотечних працівників. Ці курси існували в 1926/27 навчальному році й отримали позитивну оцінку як один із засобів підготовки бібліотекарів середньої ланки. Досвід існування курсів детально проаналізовано Д.А.Баликою та О.Є.Карпинською в “Журналі бібліотекознавства та бібліографії”.

У звітах про роботу Бібліотеки та НДКБ за 1928 р. є інформація про існування однорічних курсів набору 1927/28 р. Відомості про існування курсів для підготовки середнього бібліотечного персоналу при ВБУ, хоча б однорічних, у наступні роки відсутні.

Отже, первісні задумки про діяльність дворічних курсів бібліотечних працівників так і не були затверджені державними органами. 1932 р. з дозволу НКО при Бібліотеці організовано курси для підвищення кваліфікації бібліотечних робітників ВИШів і наукових установ м. Києва, але вони вже діяли на принципово інших засадах.

Основні висновки:

1. Напрями науково-дослідної діяльності ВБУ були визначені при її заснуванні як Національної бібліотеки України. НДІБ створювався як науковий центр бібліотекознавства загальноукраїнського рівня. Основними завданнями Бібліотеки як всеукраїнського бібліотечного центру, сформульованими її засновниками 1918 р., були: створення національного бібліотечного книжкового і рукописного фондів, організація їхнього збирання, зберігання, використання, а також науково-практична і науково-дослідна робота в галузі бібліотекознавства, національної бібліографії, історії та теорії книги. Бібліотека розглядалася як складна система, де всі технологічні процеси мали бути пов'язаними між собою для найкращого вирішення тих завдань, що визначалися як основні для Національної бібліотеки.

2. На відміну від Росії та інших країн, котрі для розробки теоретичних питань бібліотечної справи створювали окремі установи – Міжнародний бібліографічний інститут (Брюсель), Інститут бібліотекознавства (Москва), Інститут книгознавства (Ленінград), не пов'язані структурно з бібліотекою та почасти з книжними фондами, ВБУ обстоювала думку про те, що ґрунтовні науково-дослідні розробки у галузі бібліотекознавства та бібліографії неможливо відривати від лабораторії бібліотекознавства, емпіричної бази, якою була Національна бібліотека. Унікальний досвід створення національної й наукової бібліотеки з різноманітними відділами і формами роботи, відкривав можливості для проведення оригінальних й ґрунтовних досліджень у цих галузях науки.

3. Усі наукові дослідження мали сконцентруватися у спеціальному підрозділі Бібліотеки, нерозривно пов'язаному з її діяльністю – Науково-дослідному інституті бібліотекознавства. Хоча офіційно був створений не інститут, що проіснував на добровільних засадах менше року, а Комісія з повноваженнями науково-дослідної структури всеукраїнського значення, її було організовано як справжній центр науково-дослідної діяльності в галузі бібліотекознавства та бібліографії для ВБУ й для всієї України. НДКБ відкрила самостійний науковий напрям у ВУАН, видавала друковані органи – “Бібліотечний збірник”, “Журнал бібліотекознавства та бібліографії”, добила статусу наукової кафедри ВУАН.

4. НДКБ як науковий підрозділ ВБУ координувала всю науково-дослідну роботу Бібліотеки. На її засіданнях (“прилюдних” і закритих) розглядалися усі науково-організаційні питання, що торкалися Бібліотеки в цілому та її відділів, наукова робота бібліотечних фахівців. Наукові та методичні рішення НДКБ перевірялися практикою, відпрацьовувалися, впроваджувалися у технологічні процеси Бібліотеки. Специфічною особливістю НДКБ було те, що її члени одночасно були працівниками і керівниками різних бібліотечних підрозділів, а відділ бібліотекознавства (кабінет бібліотекознавства) співпрацював з НДКБ.

5. Разом з тим, виконуючи функції всеукраїнського науково-дослідного центру, НДКБ залучала до своєї діяльності представників споріднених бібліотечних установ – УКП

(М.А.Годкевич), УНІК (Ю.О.Меженко), секції академбібліотекарів м.Києва (М.Т.Хохол), Одеської публічної бібліотеки (І.С.Вугман), Вінницької філії ВБУ (В.Д.Отюмановський) та ін. Науково-організаційна і координаційна діяльність НДКБ здійснювалась у напрямі розвитку спеціальних досліджень (УБР, предметний каталог, каталографічна інструкція тощо), координації наукових досліджень з іншими бібліотеками, бібліотечними та бібліографічними установами, а також проведення наукових конференцій, професійних всеукраїнських нарад, “прилюдних” розширених засідань НДКБ – пленумів. Важливого значення набула діяльність БК ВУАН, створеної 1926 р. та ініційованої ВБУ.

6. У ВБУ за активного сприяння НДКБ організовано підготовку вищого бібліотечного персоналу для наукових бібліотек через аспірантуру та підготовку й підвищення кваліфікації середнього персоналу – через систему бібліотечних курсів. Науково-педагогічна діяльність НДКБ оцінюється як унікальний для України досвід у галузі підготовки бібліотечних кадрів, що ґрунтувався на поєднанні теорії і практики, зокрема набуття високопрофесійної теоретичної підготовки завдяки розробленим оригінальним і ґрунтовним курсам з історії та теорії бібліотекознавства, книгознавства й бібліографії, а також вдосконалення практичного досвіду. Це передбачалося концепцією бібліотечної освіти за умов відсутності в Україні спеціального навчального закладу.

7. НДКБ виховала відомих Україні бібліотекознавців і бібліографів, які заклали фундамент теоретичного обґрунтування цих наук, провадили широку науково-методичну та практичну діяльність в галузі бібліотечних технологій, підготовці бібліографічних покажчиків і посібників, і тим самим створили українську бібліотекознавчу школу. Великий особистий внесок цих діячів у розвиток питань організації, каталогізації та систематизації фондів, книгокористування, створення національного бібліографічного репертуару, красознавчої та рекомендаційної бібліографії, бібліографії бібліографії, історії книги і бібліотечної справи тощо.

8. Завдяки колективу ентузіастів ВБУ організувала ряд спільних проектів всеукраїнського значення, зокрема, складання УБР; науково-методичних розробок у галузі каталографії, предметного каталогу, зведеного каталогу наукових бібліотек м.Києва; створення навчальних програм з історії, теорії та практики бібліотеко-, бібліографо- і книгознавства; підготовки наукових робітників бібліотечної справи й кваліфікованого бібліотечного персоналу.

9. Починанням НДКБ не дано було повною мірою втілитися у життя. Події 30-х років, переорієнтування діяльності бібліотек або відсунули питання (створення УБР, каталографічної інструкції та предметного каталогу), або повністю змінили зміст наукових розробок. Незважаючи на це, здобутки вчених НДКБ вдалося опублікувати, впровадити та обговорити й тим закласти фундамент для їхнього подальшого розвитку та відродження через десятиліття, у 90-х роках, коли Україна стала незалежною державою.

Основні положення дисертації відбито у таких публікаціях автора:

1. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ у 1925-1933 рр. – К., 1998. - 110 с.
2. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії (НДКБ) Всенародної бібліотеки України: завдання й напрями діяльності (1925-1929 рр.) //Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип.4. – С.5-30.
3. Інститут бібліотекознавства НБУВ ім. В.І.Вернадського //Інформація і ринок. – 1996. - №4. – С.10-12. (У співавторстві з М.С.Слободяником).
4. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ та проблеми підготовки наукових кадрів (1926-1933)//Інформаційна діяльність наукової бібліотеки: Матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 13-16 жовтня 1998 р. – К., 1998. – С.48-56.
5. Баликівські читання //Бібл. вісник, - 1995. - №2. – С.35-36.
6. Бібліотекознавчі дослідження в ЦНБ НАН України //Бібліотека у демократичному суспільстві: Міжнар. наук. конф., Київ, 21-23 листопада 1995 р. – К., 1995. – С.35-36.
7. Роль автоматизованої інформаційної системи у розвитку бібліотекознавчих досліджень //Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: Міжнар. наук. конф., Київ, 1995. – К., 1995. – С.74-75.

Матусевич Вікторія Володимирівна. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України (1925-1933): основні напрями діяльності.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.08. – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, Київ, 1998.

Дисертацію присвячено висвітленню історії організації і напрямів діяльності Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ, визначенню внеску Комісії та її окремих діячів у розвиток бібліотечної науки в Україні.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, бібліотекознавство, бібліографознавство, український бібліографічний репертуар, предметний каталог, підготовка бібліотечних кадрів.

Матусевич Виктория Владимировна. Научно-исследовательская комиссия библиотекведения и библиографии Всенародной библиотеки Украины (1925-1933): основные направления деятельности. Национальная библиотека Украины имени В.И.Вернадского, Киев, 1998.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08. – книговедение, библиотекведение, библиографоведение.

Диссертация посвящена освещению истории организации и направлений деятельности Научно-исследовательской комиссии библиотековедения и библиографии ВБУ, определению вклада Комиссии и ее отдельных деятелей в развитие библиотечной науки в Украине.

Ключевые слова: история библиотечного дела, библиотековедение, библиографоведение, украинский библиографический репертуар, предметный каталог, подготовка библиотечных кадров.

Matusevich Victoria Vladimirovna. Scientific research committee of library science and bibliography of the Nation-wide Library of Ukraine (1925-1933): principal orientation of activities. The Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 1998.

Dissertation for the degree of the Candidate in History in the field 07.00.08. – book history, library science, bibliographical studies.

The dissertation is dedicated to the interpretation of history and orientation of activities of the Nation-wide Library of Ukraine and define the contribution of the Committee and its individual scientists to development of library science in Ukraine.

Key words: history of library affairs, library science, bibliography science, Ukrainian bibliography reportare, subject catalogue, training of personnel.